

gondolkodhattam. (Vö. Németh Gábor: HASSLIEBE. NÁDAS PÉTER: PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEK. *Jelenkor*, 2006/4. 463–468.; Bán Zsófia: AZ ANATÓMIA MELANKÓLIÁJA. SZÓKÉP ÉS TEKINTET A „PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEK”-BEN. *Holmi*, 2006. augusztus. 1015–1017.; ugyanő: 2W: PÁRHUZAMOS TEKINTETEK – A W.-FEJEZET (NÁDAS PÉTER) ÉS A W.-PROJEKT (FORGÁCS PÉTER). In: „COL TEMPO” – THE W. PROJECT. AN INSTALLATION BY PÉTER FORGÁCS. Műcsarnok, Velencei Biennálé-katalógus, 2009; Darabos Enikő: A NÉMA TEST DISKURZUSA. A SAJÁT MÁSSÁGA MINT AZ INDIVIDUALITÁS KRITÉRIUMA NÁDAS PÉTER PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEK CÍMŰ REGÉNYÉBEN. *Jelenkor*, 2007/4. 439–462.)

14. Nadas Péter: MÉLABŰ. In: Nadas Péter: JÁTÉKTÉR. Szépirodalmi, 1988. 50.

15. S ami egyébként benne is tart bennünket közben az előző fejezet szívében, a PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEK-ben, hiszen a Nadas-kritikák is részben a humanizmus körül forogtak.

16. Én fogok utóljára beleszólni abba a vitába, hogy vajon a PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEK humanista próza-e, az azonban mégiscsak tény, hogy a kegyetlenség mély-séges mélyen beleíródott a nyugati humanizmus kultúrájába.

17. Baudrillard, Jean: PORNÓ-SZTEREÓ. Ford. Ladányi István. *Ex Symposion*, BENVÜLÁS-szám, 1992/1–2. 31–33., idézet helye: 5. <http://arwu.exsymposion.hu/>

Nadas Péter: SZERELEM. In: Nadas Péter: LEÍRÁS. Szépirodalmi, 1979 [1971]. 109–217., 135.

18. Clément Chéroux (ed.): MÉMOIRES DES CAMPS. PHOTOGRAPHIES DES CAMPS DE CONCENTRATION ET DÉTERMINATION NAZIS 1933–1999. Marval, Paris, 2001.

19. Nagyon idekívánczik egy másik nagyszéje, az OUVRIER VENUS. NUDITÉ, RÊVE, CRUAUTÉ (Éditions Gallimard, Paris, 1999) is, melyben épp a humanizmus kegyetlenségének stációin vonszol végig bennünket, olvasókat, felnyitott, pucér testeken át.

20. George Didi-Huberman: IMAGES MALGRÉ TOUT. Editions de Minuit, Paris, 2003. (A könyv 2007-ben BILDER TROTZ ALLEM, 2008-ban IMAGES IN SPITE OF ALL címmel németül és angolul is megjelent.)

Kovács Éva

II

A FOLYAMATOS ÖSSZEOMLÁS

A borítón idilli kép: félmeztelen, kamasz fiú ezvez a Balatonon egy nyári délutánon. A kép valóban „idilli”, mégpedig abban a kifejezett értelemben, ahogyan az a szó többször is visszatér a könyvben: az által mutat meg valamit, hogy elrejtí az. A csalóka napfény mögött már árnyak gyülekeznek. A kép – amely a címbeli

apát, György Lajost ábrázolja 1943 augusztusában – ez esetben a felvétel pillanatához viszonyított közeljövőt rejtí el, az apa 1944-es munkaszolgálatos élményeit, amelyek aktív elhallgatása és tevékeny, stratégiai elfeledése köré épül aztán egész későbbi élete – és ennek az elhallgatásnak a megértése köré épül maga a jelen könyv is. Nehéz szabadulni ettől a képtől, amelyet az ábrázolt fiú apja, György Antal készített, és a fiú saját fia, György Péter helyezett a róla írt könyv borítójára, mikor egy egyszerre vakmerő és ugyanakkor megrendítő gesztussal kiszolgáltatta őt és egykori hallgatását az irodalmi nyilvánosságnak. A képen szereplő fiatalember kedélyes küzdelme az elemekkel, a mozdulat közben megragadott, kimerevített pillanat magát a könyvet olvasva visszamenőleg mitológiai tartalommal telítődik: mintha ennek az embernek már most valami tudomása volna arról, hogy hamarosan nemcsak a Balaton könnyű hullámaival, hanem egy sokkal komorabb vidék vízáramával is meg kell majd küzdenie: Léthé folyójával, amelyen, bármennyire küzd is, végül – akárcsak a képen – a jelen illuzórikus „idilljébe” zárva sheva sem fog eljutni.

Az APÁM HELYETT nem éri be a felejtés stratégiája kudarcának leírásával, hanem annak mélyebb, a családi kontextuson messze túlmutató megértésére is törekszik. Ebből adódóan György Péter könyvében legalábbis három tematikus réteg van folyamatosan mozgásban tartva, illetve látatja egymást folyamatosan egymás fénytörésében. Az egyik a szerző apjának története, konkrétan a munkaszolgálat élményeit tartalmazó napló elrejtésének és elhallgatásának története („az írás elrejtése árulkodóbb, mint az, amit tartalmaz, illetve elhallgat. A titokként kezelt szöveg paradoxona, nyomasztó abszurduma világosabban jelzi az apám problémáját, mint a feljegyzései” – 75.). A másik két narratív réteg részben keletként szolgál ennek az elhallgatásnak a megértéséhez, részben pedig maguk is efelől válnak érthetőbbé: egyfelől Magyarország XX. századi történelméről van szó, arról a rejtett (mert kifejezetten az elhallgatáson alapuló) kontinuitásról, amely összefüggést teremt a második világháború, a Kádár-rendszer és a rendszerváltás utáni időszak között, másfelől pedig arról a tágabb történeti és emlékezetpolitikai kontextusról, amely az országhatárokon túl az Európát döntően meghatározó századbeli történelmi trauma „feldolgozását” érinti.

Az utóbbi aspektus tekinthető talán a könyvben a leginkább vázlatosnak; ezzel együtt is tartalmas és sokszor megvilágító részlemezéseket olvashatunk a holokausztirodalom jelentős alakjairól és a katasztrófa fontos teoretikusairól: Agamben, Améry, Blanchot, Borowski, Kofman, Levi és még sok más név jelöli ki annak a hagyománynak a kereteit, amelynek a múlttal való valamiféle szembenézés, illetve a múlt megértése képezi az elsődleges tétjét. Talán a leginkább megvilágító erejű e tekintetben a Goldhagen- és a Friedländer-féle holokauszt-történetírás egymással való szembeállítása; Goldhagen redukcionista és egyoldalú, „minden német náci” típusú narratívája helyett Friedländer kettős, az objektív forrásértékkel rendelkező történelmi dokumentumok és a személyes testimóniumok *együttes* olvasásán alapuló történetfelfogása sokkal közelebb visz a történet megértéséhez. Ezt a szempontot aztán György Péter magán a könyvön belül is sikerrel érvényesíti (bár ebben olykor, az apja bori naplójából idézett részletek esetén „könnyű dolga” van, hiszen ezek a szövegek eleve csak úgy olvashatók, mint amelyekben teljesen és véglegesen egymásra, illetve egymásba íródott a tényszerű és a személyes). Ennyiben a személyesség, ami nagyon sokrétűen, néhol távolságtartással, ritkábban érzelmileg telített hangon, de lényegében mindenütt rányomja a bélyegét erre a könyvre, kiküthathatatlannak bizonyul, és strukturális funkciót is ellát. A Saul Friedländer kettős perspektívát alkalmazó 2007-es könyve (THE YEARS OF EXTERMINATION: NAZI GERMANY AND THE JEWS, 1939–1945) képes feltárni a múlt eleddig, ha nem is ismeretlen, de ilyen módon talán még nem tapasztalt rétegét (és talán hozzátehetjük, jóval korábban már ezt az elvet működteti Claude Lanzmann SHOAH-filmje). Márpedig – és György Lajos tekintetében ennek van döntő jelentősége –, ha ez a „Vergangenheitsbewältigung” valódi és tulajdonképpen egyetlen lehetséges útja, akkor az is világos, hogy ez a szembenézés miért nem mehetett végbe már az első generációban: maga a trauma nem tette lehetővé, hogy mindazok, akik azt átélték, távolságot tartsanak a tapasztaltakkal szemben, olyan távolságot, amelyben megszülethetne az elbeszélés tere.

A személyes és a történelmi szempont egymással való folyamatos keveredésének tehát nem pusztán formai, de egyenesen módszertani je-

lentősége is van. Mindennek okai leginkább az „igazság krízisében” gyökereznek, vagyis abban, hogy a történelmi tapasztalathoz való hozzáférhetőség e történelem átélői, illetve örökösei számára hovatovább lehetetlenné vált. Ezt a hozzáférhetetlenséget jelzi annak a pozitivistá, objektív történetírásnak a kudarca, amely a történelmi traumáról szólva csak elutasítóan tud viszonyulni a személyes testimóniumokhoz, lévén azok megbízhatatlanságukból következően nem rendelkeznek reális forrásértékkel. Azoktól az évektől kezdődően azonban, amikor egyre több holokauszt-visszaemlékezés kezdett napvilágot látni, mindenki, aki legalábbis minimálisan képes volt magára vonatkoztatni mindazt, „ami megtörtént”, beláthatta, hogy ezek a dokumentumok mégis kulcsfontosságúak a történet megértéséhez – már csak azért is, mert nem „tényeket” kell megérteni, nem a számok (l. a bizarr „vitat” arra vonatkozóan, hogy akkor most öt- vagy hatmillió) nagyságát kell felfogni, hanem elsősorban éppen azt, amiért és ahogyan mindez a ma élőkét a felejtés kerülő útján érinteti és érinti. György Lajos bori naplója e dokumentumok közé tartozik; a munkaszolgálat ugyan nem azonos a haláltáborral, mégis abba a „*l'univers concentrationnaire*”-be (David Rousset fogalma, l. 103.) tartozik, amelyben napról napra végbemegy az ember iparosított megalázása, semmivé tétele és végső soron, ha az idő engedi, meggyilkolása.

Aműben az Auschwitz-irodalom körvonalakban történő ismertetésénél több konkrétumot és gazdagabb anyagot mozgató réteget képez az újkori magyar történelem megértését célzó narratíva, konkrétan a következő kérdés körüljárása: hogyan lehetséges, hogy '56 után fél évvel, az 1957-es május elsejei állami ünnepségen a Hősök terén több százezres tömeg ünnepele együtt Kádár Jánossal, aki a rendezvény egy adott pontján még el is vegyült az emberek között, és akivel csak lehetett, barátságosan kezelt szorított. Hogyan lehetséges, hogy a véres megtorlások szinte hetek alatt feledésbe merültek, hogy bebörtönöztek és kivégeztek tömegeinek árnyékában az emberek boldogan kimentek majálisozni? Hogyan lehetett évtizedeken keresztül működésben tartani a hallgatás és a sötét kompromisszumok ideológiai gépezeteit? György Péter részben apja történetéből olvassa ki a választ. Ezek szerint Kádár nem kevesebbet ajánlott az embereknek, mint hogy kölcsönösen

nézzék el egymásnak '44-et és '56-ot. Ő, illetve a vezetés elnézi tíz- és százezrek bűnrészeségét abban a botrányban, amelyet '44-ben Magyarországon a németek nem egyszerűen magyar segédlettel hajtottak végre, de amely – mint azt többek között Eichmann és Veessenmayer visszaemlékezéséből tudjuk – ezen erőteljes magyar közreműködés nélkül *elképzelhetetlen* lett volna. '44 és '56 így a közös bűn egymást tükröző képei; az első, amit a tömeg követett el, a második, amelyet ugyane tömeg ellen követtek el. (A „borítsunk fátylat a múltra” szocialista történelem-filozófiájának nyugati változata is létezik: ott '56 helyett '68-ban már kifejezetten a fiúk generációja akart leszámolni az apák hazugságaival.)

Ennek a Kádár-rendszer belső működésére vonatkozó narratívának természetesen van egy szociálpszichológiai segédhipotézise is, nevezetesen az, hogy mindazokban a magyar emberekben, akik, ha tevékenyen nem tettek is semmit, de akár csak végignézték, hogy a szomszédai egyik napról a másikra egészen egyszerűen eltűnnek, több mint tíz év elteltével mégis valamiféle artikulálatlan és artikulálhatatlan lelkiismeret munkált. Ez a lelkiismeret a hallgatás módusában beszélt, éppen '57 májusáig, amikor is boldogan kiáltott igent a Kádár által ajánlott felejtéspolitikára. Ezzel pecsételődött meg a szocialista rendszer végleges zártsága és ahistorikussága, és nyilvánvalóan mindebben gyökerezik a mai magyar közélet számos válságjelensége is. A rendszerváltás ugyanis ebben a felejtéspolitikában, legalábbis az állampártok konszenzusok szintjén, nem hozott valódi változást; mindennek a könyvben szintén az apa története a bizonyítéka, aki számára a többpárt-rendszer egyedül saját zsidósága erőteljesebb tagadásának újabb lehetőségét hozta el: a Jobbikkal való abszurd szimpátiát.

A könyv nagyjából felét főleg ennek az értelmezésnek a kibontása, illetve a Kádár-rendszer bizonyos jelenségeinek és termékeinek a fenti narratívából kiinduló értelmezése teszi ki. A rövid kommentárok és elméleti fejtegetések jelentőségét nagyban fokozza, hogy azok egy személyes kontextuson átégetett fogalomrendszer felől íródnak, illetve az érintettség okán sajátos, ritkán tapasztalható közvetlenséggel és intimítással gazdagodnak. Tömör és erőteljes elemzéseket olvasunk például Ottlik *ISKOLA A HATÁRON* című regénye híres nyitójelenetének hamis

„idilljéről”. Ottlik végtelen apolitikussága az ízig-vérig becsületes ember irtózsása a realpolitika fertőjétől, és ennyiben az ellenállás gesztusa; ezzel együtt ez az idill mégis csalóka és a szerző számára művészileg is kétséges marad – pontosan ez az az idill, amelyet György Lajos is hajszolt világeletében, és amelynek akár csak időleges megtalálására vonatkozóan is a fiúnak pusztán kétségekkel teli feltételezések vannak.

A Lukács-fürdő ugyanakkor nem csak az Ottlik-nyitójelenet híres helyszíne, de a PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEK egyik kiemelt jelentőségű találkozási pontja, történelmi keresztutcája is; Nadas Péter regényében a három férfialak testi létezésének anatómiai leírása szintén felfogható egyfajta „apolitikusságként”. Habár mindhárman a rendszer ügynökeiként dolgoznak, testük tapasztalatai mégis többet képesek elmondani életük történetéről, mint az állampárizetben vállalt konkrét és végzetes szerepjátékaik. (Egyébként a PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEK folyamatos víztematizációi talán szintén összefüggésbe hozhatók a felejtés ama mitológiai víztömegével, amelyre a jelen könyv borítója is csendben utal.)

De olvasunk még Rubin Szilárdról, a CSIRKEJÁTÉK egyetlen „zsidós” félmondatáról, és még többet a korszak kabarékultúrájáról és mainstream filmjeiről, például a TANÚ hamis történetietlenségéről, továbbá Hajas Tiborról, Molnár Gergelyről, illetve a Spions együttesről és annak morbid ANNA FRANK HALÁLA című daláról. György Péter a korszak szubkultúrái tekintetében is igen nagy és átfogó tudással rendelkezik, láthatóan jól érzi magát ebben a világban, illetve e közegek megértésében; jól bejárattott és meggyőző értelmezési stratégiái révén megteremt a maga és az olvasója számára egyfajta hermeneutikai idillt, amely azonban a maga részéről egy idő után szintúgy kissé csalókanak mutatkozik, olyannyira, hogy ezek az egyre hosszabbra nyúló részek valójában mintha *elodáznák* azt, hogy visszatérjen valódi témájára, az apjára. Árukkodónak tűnik, hogy az apa, akár az elfojtott, számos esetben nem egyszerűen megjelenik, hanem kifejezetten „visszatér” a fejezetek végére, többször egy olyan történet erejéig, amelynek esetleg nincs is közvetlen köze a fejezet szűkebb értelemben vett tárgyához. A maga módján az APÁM HELYETT egész szövege maga is folyamatos elodázása annak, hogy az apáról legyen benne szó. Mégis, éppen ez válik tanulságossá, akár csak György Lajos bori nap-

lójának esetében, amelynek elrejtése árulkodóbb volt konkrét tartalmánál; olykor az APÁM HELYETT elbeszélői stratégiája – sőt talán nem túlzás zavart mondani – és a könyv műfaji meghatározatlansága is többet elárul a mélyben szunynyadó feldolgoz(hat)atlan gyötrelmekről, mint az, amit György Lajosról valóban megtudunk.

Az apa tanúskodásának már-már borgesi paradoxona – a Borban átélte eseményeket rögzítő napló ott van, de senkinek sem szabad látnia – áthagyományozódik a következő generációra, és rögtön a rendkívül jól választott címben is megjelenik. Hiszen mit is jelent valaki más *helyett* beszélni? Azt jelenti, hogy a helyére állok, és ott mondom el, amit neki kellett volna elmondania? Vagy amit ő maga nem mondhatott el? Amit elmulasztott elmondani? És *kinek* beszélek, ha az apa világosan *saját magáért* hallgatót? Miféle jóvá- vagy elégtételt jelent ezek után átadni titkát az utókornak, köztük ezreknek, akik ismerték? Miközben az emlékezés terhe a túlélő(k)re hárul, az egyetlen valódi titok továbbra is az elhallgatás marad. És az apám helyett itt elkerülhetetlenül azt is jelenti: az apám ellenében, illetve: saját magamért, a saját szabadságomért. (Sajátos kettősség látszik még a mű nulladik lapján is, amely az időben egyszerre utal vissza és előre: „*In memoriam W. A. / Kertész Imrének*”. Sarah Kofman RUE ORDENER, RUE LABAT című önéletrajzában hasonlóval találkozunk, l. ehhez 92.)

Paul Celan egyik sora után az Auschwitz-narratológia szállóigéjévé vált, hogy „*senki nem tanúskodik a tanúkért*” („*Niemand zeugt für den Zeugen*”). Ám az alapvető mnemotechnikai nehézséget nem is (csak) a későbbi generációk feledése jelenti, hanem az, hogy ez a tanúsíthatatlanság már az első generációban elkezdődik. Freud a Mózes-tanulmányban ír olyan traumáról, amely után az ember „*látszólag sebek nélkül*” hagyja el az események helyszínét; a sebek, legalábbis a láthatók, a legtöbb esetben nyomtalanul begyógyulnak, és így megerősítik ezt az utólagos látszatot. A trauma élményében így nem az a döntő, hogy benne elfeledkezünk egy olyan valóságról, amelyet nem lehet teljességgel megragadni, hanem az, hogy magában az élményben kódolva már jelen van a saját maga elfeledésére, elhárítására, elfojtására irányuló tendencia. Ha lehetséges egyáltalán a másik „helyett” szólni, akkor ennek értelme alighanem abban rejlik, hogy egy későbbi, ha nem is felszabadultabb,

de talán világosabban látó kor képes helyreállítani ezt a kizökkent időt.

A jelen könyvben az apa története döntő pontokon ehhez a problémához kapcsolódik, az előre kódolt feledés programjából íródik – még akkor is, ha ennek van egy érthető és indokolható mozzanata, nevezetesen György Lajosnak az az aligha elítélhető vágya, hogy otthon legyen a világban (= Magyarországon), ahonnan pedig zsidósága miatt kutasztították, és kis híján meggyilkolták. György Péter ezt az elemet, apja nyilvánvalóan erős személyisége és élni akarása miatt, talán túlságosan is hangsúlyozza: a könyv rekonstrukciójából néhol az tűnik ki, hogy a valódi traumát György Lajos számára nem is annyira a munkaszolgálatban átéltek jelentették, hanem a pusztta tény, hogy az ország, amelyet asszimiláns háttéréből adódóan feltétel nélkül a hazájának tekintett, megtagadta őt.

Fontos azonban, hogy mindez valójában magának György Lajosnak az interpretációja a történetéről, amely egyúttal azt is legitimálja, hogy magát a bori naplót, habár rögtön a történetek után papírra veti, de elrejtse a nyilvánosság elől. „*Ezzel – reményei és tervei szerint – megváltotta a jogát a felejtéshez és a hallgatáshoz egyaránt.*” (85.) Elvileg ennek kellett volna megteremteni a lehetőségét, hogy a későbbi élete során a Borban történetekre jelentéktelen epizódként, „osztálykirándulásként” emlékezzen, és különféle (lényegében érdektelen) ideológiák jelszavait követve egy olyan univerzalizmushoz kapcsolódhasson, amely megóvja a kutasztottság élményétől.

A napló kényszeres rejtegetése azonban arról árulkodik, hogy „az, ami megtörtént”, mégiscsak nagyobb és jelentősebb az asszimilációs kudarc problémájánál és a nemzeti hova (nem) tartozás kérdésénél. Ezek már olyan utólagos racionalizációs kísérletek, amelyek nem megérteni segítenek a történeteket, hanem végső soron lehetetlenné teszik, hogy mindezt tágabb történeti perspektívában, egész Európa múltját és jövőjét érintő döntő eseményként foghassuk fel. A saját zsidóságot *ugyanúgy* tagadni a háború után, mint azelőtt, egyszerre érthető és abszurd vállalkozás.

Ahogy e ettől kezdve minden egyszerre érthető és abszurd: az apa későbbi „zöld” fordulata, majd szélsőjobboldali megtérése és erőteljes Jobbik-szimpatiája. Ez utóbbiról alighanem sokaknak ugyanaz a fogalom jut eszébe; György

Péter maga is több helyütt emlegeti a „*zsidó öngyűlöletet*”, de ez a gyűlölet mégsem ugyanazt jelenti klasszikus formájában (mondjuk úgy, hogy „az ártatlanság korában”, a századforduló környékén), mint a holokauszt után. Maga a „zsidó” fogalma változott meg, legalábbis az asszimiláns környezetben, és vált a „túlélő” szinonimájává. Márpedig mivel a „*túlélés maga az árulás*” (100.), ezért aztán az élet, akár segít rajta a felejtés teljesítménye, akár nem, folyamatos lelkiismereti válságban van. Így ennek az öngyűlöletnek is más okai és motívumai vannak, mint ama klasszikus változatának, amelynek fogalmát Theodor Lessing állítótlag Otto Weininger figurájából vezette le. A „túlélés” a holokauszt után a mások helyett élés nem éppen győzedelmes, sokkal inkább elhordhatatlan élményét és terhét jelenti, és nem érthető meg pusztán a „hazátlanság” élményéből.

Hogy a zsidóság ettől kezdve nem jelent mást, mint krízist, mint – egy nagyon pontos megfogalmazással – „*folyamatosan összeomló konstrukciót*” (73.), azt annak a jelentőségteljes történetnek az abszurditása is elárulja, ami már nem az apával, hanem az elbeszélővel esett meg 2010 augusztusában egy napsütötte hétköznapon a Lövőház utcában (41–42.). A szembejövő, nejlonzacskójában két barackot szállító férfiú „*bizalommal, már-már jóindulattal*” csak annyit mond neki: „*Menj vissza Galíciába.*” Ez a banális eset („sértés”?) a várttól eltérően ezúttal sosem tapasztalt indulatokat ébresztett, és néhány pillanattal később üvöltözésre, kis híján verekedésre került sor. Az elbeszélő a közelben jár, az események után érdeklődő rendőr kérdésre, hogy mégis miért történt az összeszólalkozás, olyan választ ad, amely végül hozzásegíti ahhoz a felismeréshez, amelyhez apja nem jutott el: „*Mert zsidó vagyok.*”

Ez a nagyon is tipikus történet megmutat valamit annak az örökségnek a végtelen negativitásából, amit a zsidóság jelent: pontosabban, hogy nem jelent semmit azon túl, hogy ez az a tulajdonságom, ez vagyok én, amiért bárki ki-tagadhat, leszólhat, megtámadhat, vagy az életre törhet. György Péter természetesen tisztában van vele, milyen nyomorúságot jelent, hogy ebből a negatívumból identitás szerveződik. A második generáció azonban legalább ezzel képes szembenézni. Azonban az első, György Lajos generációja, illetve azok, akik a felejtést választották, kettős negativitás foglyai marad-

tak, mert még ezt az asszimilációban semmivé vált zsidóságot is még egyszer megtagadják – hogy aztán, mint György Lajos, az univerzalizmus ideológiáiban eljusson a magyar politikai paletta szélsőjobb szárnyához, ami nem csak a privát emlékezetpolitikai stratégia abszurditását, de nyilvánvaló kudarcát is jelzi – ám sok tekintetben az egész magyar társadalom kudarcát is jelenti.

Ítélekezésről persze, nem meglepő módon, a könyvben nincs szó. A könyv (életrajz? kié?) valódi tétje a személyesség terének megteremtése: annak az űrnek a posztumusz betöltése, amely az apa hallgatása révén szükségképpen létrejött az évtizedek során. Ez az űr azonban nem csak ennek a családnak az életében volt jelen, hanem Európa egészének történeti levegőjét is ritkásá „varázsolta”. Nincs itt semmiféle mnemotechnikai romantika, semmiféle közvetlen „szembenézés”, még kevésbé „leleplezés” – a családi titkok kibeszélése csak annyit ad föl a szemérmesség követelményéből, amelyet az a régi és az új rendszerekben már magától is elveszített. Az elbeszélői éthosz egésze mégis arról *tanúskodik*, hogy a múlthoz való viszony helyreállítása az egyetlen esélye egy országnak vagy egy kultúra lakosainak arra, hogy magukat közösségként értelmezzék újjá.

A műfaji letisztultságot a könyv végül az utolsó oldalakon éri el. Egy szimbolikus jelentőséggel és jelentésekkel is átszőtt, kétségkívül pokolian nehéz sors, ezúttal minden konkrét élmény említése nélkül tapintható közelségbe kerül. „*Hagyta, hogy elmúljon az ő ideje, és néma maradt, amikor beszélnie kellett volna, mert amire szót kért, és szót kapott, addigra már késő volt.*” (288.) A fiú itt már nem az apa helyett, hanem az apáért szól.

És ismét a borító. Az emlékezés paradoxona van kódolva ebben a képben: amit gyászolunk, már azelőtt gyászoljuk, hogy meghalt volna, amit teherként hurocunk, már akkor hurocunk, amikor még nem is vált holt súllyá. A halál mint pusztulás megelőzi a halált mint életvilágbeli faktumot: a fiatal György Lajos már ezen az ifjúkori képen saját egzisztenciája jövődöbéli roncsaival küszködik. És mi, a szerző segédletével, mindannyian vele evezünk Léthé iszapjában, egy olyan „feledésben”, amelyről ma, a küszködés ellenére, talán, többet van módunk tudni, mint eddig bármikor.

Bartók Imre